

Poslední mrtvý vojskové ochrany státních hranic

► **Pavel Vaněk**

Na problematiku střežení státní hranice a pokusů o její překonání mezi lety 1948–1989 obvykle nahlížíme prizmatem vývoje společenských změn, ve kterém vystupuje tzv. zakladatelské období komunistického režimu a rok 1968. Jelikož na přelomu let 1950/1951 bylo zahájeno vojskové střežení státní hranice, když Pohraniční stráž (PS) převzala pět pluků československé armády a její počty skokově narostly z dosavadních cca 6100 na více než 17 000 mužů, je možný také pohled vycházející z organizace ochrany státní hranice. V tom případě zde máme úseky vymezené počátkem vojskového střežení hranice, ukončení užívání elektrického proudu v drátěných zátarasech a podřízení Pohraniční stráže rezortu obrany a konečné převedení PS k Federálnímu ministerstvu vnitra, tj. období 1948–1950, 1951–1966, 1966–1972, 1973–1989 (1990). Jelikož 15. května 1989 byl zabit poslední člověk na československé státní hranici s tzv. kapitalistickými zeměmi, který se ji pokoušel bez platných dokladů překonat, devítiletý Kevin Strecker,¹ můžeme se pokusit v souvislosti s tématem příspěvku charakterizovat období 1948–1989 také podle počtu obětí z řad uprchlíků, resp. „narušitelů“.

Vycházíme-li ze zjištění Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV), pak je prokazatelně zjištěno, že na hranicích s Rakouskem a Německem přišlo o život 279 osob.² Tato úmrtí však nejsou rozvržena rovnoměrně v čase.

Období	2/1948–1950	1951–1955	1956–1960	1961–1965	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985	1986–1989
Oběti	63	92	54	39	8	6	9	4	4

V případě dvou prvních časových úseků lze hovořit o tom, že existuje závislost počtu usmrcených osob na vlně přechodů, která se vzedmula po únoru 1948 (průměr je zhruba 20 úmrtí ročně). Mezi obdobími je však rozdíl. Vzhledem k množství přechodů je číslo v prvním období spíše svědectvím o větší úspěšnosti uprchlíků, v případě druhého období zase ukazuje na postupně se zvyšující úspěšnost střežení hranice pohraničníky. Další období (1956–1960) reflektuje pokles vlny přechodů při vysoké úspěšnosti systému střežení státní hranice.

1 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS) Brno-Kanice, fond (dále jen f.) 2357/HS PS OSH – Hlavní správa Pohraniční stráže a ochrany státních hranic, přír. č. 161/K3-2007, bal. 35. Denní hlášení z 16. 5. 1989.

2 Úmrtí osob mezi 25. 2. 1948 a 17. 11. 1989, která se podařilo jmenovitě ztotožnit; dalších 46 je pravděpodobných. Viz PULEC, Martin: *Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. In: *Sešity ÚDV č. 13*. Praha 2006.

Důležité je srovnání první poloviny s druhou polovinou šedesátých let, v níž došlo k poklesu na jednu pětinu až čtvrtinu zabitých. Rok 1965 je nepochybně v tomto směru mezníkem. Na jeho konci dochází k ukončení používání elektrického proudu o vysokém napětí. Do roku 1965 přišlo prokazatelně o život 248 osob, z toho v období 1961–1965 to bylo 39 osob a z nich 34 zahynulo následkem zasažení elektrickým proudem v drátěném zátarasu.³ Následující pětiletí zaznamenávají počty úmrtí zhruba na stejné úrovni. V jejich množstvích se neprojeví ani dočasná špička pokusů o přechod státní hranice ze strany československých občanů po srpnové invazi roku 1968,⁴ ani pozvolný růst pokusů o emigraci občanů Polska a ani to, že po odeznění „špičky“ po-srpnových pokusů ze strany československých občanů se musí PS vážně zabývat pokusy občanů Německé demokratické republiky (NDR). Počátek výstavby Berlínské zdi v srpnu 1961 byl sice důležitým impulsem pro přesměrování přechodů východoněmeckých uprchlíků, avšak na československo-východoněmecké hranici se to v bezprostředně následujících měsících, jak nasvědčují předběžné výzkumy, neprojevilo. Aktivita východoněmeckých občanů začala vzrůstat až v následujících letech (i vlivem ukončení střežení československé hranice s NDR Pohraniční stráží v roce 1966).⁵ Záhy ji ovšem překonala vzpomenuťá vlna československých občanů po srpnu 1968. Jako závažnou ji rezort vnitra, a tím také PS, začaly počítovat po roce 1972. Od 15. ledna 1972 mohli totiž občané NDR přicestovat do Československa pouze na občanský průkaz svého státu.⁶

Na konci osmdesátých let byli uprchlíci z NDR pro Pohraniční stráž obtížným protivníkem. Obecně byli občané NDR, kteří se pokoušeli přejít hranici, hodnoceni velením PS jako nejcílevědomější skupina (srovnáním s československými občany a Poláky). Bylo konstatováno, že převážně jsou věkem do třiceti let, fyzicky zdatní, nebojácní, dokonce agresivní a urputní. Rozhodnutí uskutečnit přechod za každou cenu. Zpravidla využívali vlastní dopravu a také praktické návody ze západoněmeckého rozhlasu a televize, jakož i styk s osobami, které se již o přechod hranice pokusily. Velení PS hovořilo také o jejich dobré výbavě. Mívali u sebe mapu, náčrty, kleště a překonávali hranici bez ohledu na zranění. Máme-li podíl občanů NDR kvantifikovat, tak kupříkladu pěšky se na státní hranici s Bavorskem v roce 1988 vydalo 588 osob, z toho 530 jich

3 Viz PULEC, Martin: *Seznamy osob usmrcených na státních hranicích ...*

4 Pohraniční stráž udávala: Rok 1966 zadrženo 487 osob, nezadrženo 51. Rok 1967 zadrženo 637 osob, nezadrženo 66. Rok 1968 zadrženo 1944 osob, nezadrženo 286. Rok 1969 zadrženo 1723 osob, nezadrženo 192. Rok 1970 zadrženo 1132 osob, nezadrženo 126. Rok 1971 (do 30. 10.) zadrženo 1021 osob, nezadrženo 100 osob.

Viz ABS Brno-Kanice, f. 2358 – Vojenská rada HS PS OSH, inv. j. 116, čj. 001010/71-20/23 z 12. 11. 1971, Doklad velitele PS o plnění úkolů, stavu vojska, materiálního a technického zabezpečení, s. 12.

5 Vojskové střežení hranice s NDR bylo ukončeno k 1. 4. 1966. Srov. ABS Brno-Kanice, f. 2357/VPS, k. 323. O reakci velitelství PS na turistiku občanů NDR v pohraničí viz tamtéž, k. 350, rok 1967.

6 ABS, Rozkaz ministra vnitra č. 4 z 25. 1. 1972.

bylo z NDR (90 %).⁷ Je třeba také říci, že od roku 1976 do roku 1989 bylo 7 obětí z řad občanů NDR (z celkového počtu 17 obětí tohoto období).⁸

Způsob střežení západoněmecké a rakouské hranice Pohraniční stráž v roce 1989 byl více než dvacet let založen na využívání slaboproudé signalizace v drátěném zátarasu. Signální stěna, jak se tomuto zátarasu říkalo, byla stavěna co nejdále od státní hranice v hraničním pásmu a pohraničníci tak měli mít čas uprchlíkovi nadběhnout, tj. počkat si na něj před státní hranicí. Taktika jednotky PS po zjištění signálu z drátěného zátarasu spočívala ve vyslání hlídky na toto místo (s terénním vozem, psem a radiostanicí), aby mohla zahájit pronásledování uprchlíka. Současně měli být před státní hranicí dopraveni pohraničníci, kteří měli uprchlíka zadržet, pokud by ho pronásledovací skupina nedostihla. Času v tomto případě neměli pohraničníci nazbyt, proto stavěli své hlídky co nejdále před drátěný zátaras a od konce sedmdesátých let dokonce vysílali do týlu úseku pohraniční hlídku-pátrače, tj. vojáky základní služby v občanském oděvu. Rovněž také využívali informace získané zpravodajskou cestou. V exponovaných místech byly na trase signální stěny rozmístěny ještě dodatečné zátarasy, světelné bariéry, případně kotce samostatně útočících psů.⁹

V tomto kontextu tedy pohlížejme na Kevinův případ. Dne 15. května 1989 najařela Volha 24 řízená Uwe Hanselem (1959) do signální závory. Byla půl hodina před půlnocí. Události předcházelo poměrně dlouhé putování. Dne 11. května přijeli přes Cínovec. Vozidlo řídil Uwe Hansel, ve voze byla dále jeho družka Heidrun Strecker (1960) se svými čtyřmi dětmi – Marcem (1979), Kevinem (1980), Stevnem (1985) a Dustym (1987). Spolu s nimi jel ve voze také Uweho mladší nevlastní bratr Mirko Röwer (1963), který se na cestě finančně podílel penězi z prodeje svého vozidla a který měl největší zájem přejít hranici. Jeli s vypůjčeným obytným přívěsem. Následujícího dne navštívili Prahu, poté přespali u Karlových Varů a 14. května se ubytovali v autokempu Babylon u Domažlic, který ležel poblíž silnice na Českou Kubici a Folmavu. Zde se pokusili provést průzkum, protože chtěli vidět, jak vypadá hraniční závora na Folmavě. To se jim nepodařilo. Navíc, když se přiblížili k hraničnímu pásmu, tak je pohraničníci legitimovali. Pravděpodobně se i kvůli dětem pohybovali pomalu, takže nedosáhli potřebného cíle. Nicméně se dohodli, že následujícího dne se pokusí přejet hranici. Folmava vypadla z výběru, proto se pokusili zmapovat situaci na Železné Rudě, ale ani tam se jim nepodařilo zahlédnout závora. Potom se rozhodli, že se pokusí přejet přes Strážný (obr. 1), neboť se jim zdálo, že je tam minimální provoz. Následující část dne strávili jízdou po jižních Čechách, mj. aby se děti prospaly. Byli v Českých Budějovicích, Strakonících a Vimperku. Prostě jako normální turisté.¹⁰

7 ABS Brno-Kanice, f. 2358, inv. j. 1002.

8 Viz PULEC, Martin: *Seznamy osob usmrčených na státních hranicích...*

9 Srov. PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek*. In: *Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 13*. Praha 2006, s. 68n. VANĚK, Pavel: *Nástin organizačního vývoje 5. brigády Pohraniční stráže Cheb v letech 1951–1990*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra 3*. Praha 2005, s. 267–290.

10 ABS, f. Vyšetřovací spisy – České Budějovice, arch. č. V-5600. Následný text podle téhož materiálu.

Pozdě večer se vydali na hranici. Jeli přes osadu Hliniště na hranici hraničního pásma, kde je stavěla červeným světlem hlídka 10. roty Dolní Silnice. Toto ignorovali. Hlídka následně podala hlášení na rotu, odtud šlo upozornění hlídce u signální závory. Hlídka u signální závory tedy byla již vyrozuměna o tom, že ve voze jsou pravděpodobně tři osoby a stavěla je zhruba stejně jako hlídka předešlá – červeným světlem. Řidič opět nereagoval a zvýšil rychlost odhadem na 100 km/hod. Narazil do závory. Nárazem byla utržena střecha Volhy a vozidlo se po téměř sto metrech ocitlo pravými koly v příkopu a zastavilo se. Průjezd měl ovšem fatální následky. Šokovaná posádka vyběhla z auta a snažila se utéci. Hlídka u signální závory vypálila několik ran ve třech-čtyřech dávkách na výstrahu a druhý člen informoval jednak velitelství roty, jednak podal signál na oddělení pasové kontroly. Poté se hlídka přesunula na místo, kde stálo auto.

Pokus tak ztroskotál už na první překážce, kterou byla signální závora. Když později uprchlíci uváděli u výslechu, proč se rozhodli pro přechod autem, vypověděli, že to bylo na základě hlášení západoberlínského rádia o jednom trabantu, který podjel hraniční závora, přičemž mu byla utržena střecha. Předpokládali však, že závora je plastová, nejvýše dřevěná. Jejich jediným bezpečnostním opatřením tedy bylo, že se všichni snažili sklonit co nejnižší, aby je závora nezasáhla. Uwe se skrčil pod volant, Mirko Röwer na zem před sedadlo, děti a Heidrun leželi na sedadlech vzadu. To se právě stalo osudné Kevinovi. Závora byla z dvacetimetrové silnostěnné trubky. Otevírala se nikoli zvednutím, ale vodorovně ve čtvrtkruhu směrem do vnitrozemí. Byla ukotvena v železobetonových blocích a tento způsob nedával šanci, že by mohla být nadzvednuta osobním autem. Při odtrhávání střechy došlo k tomu, že se vytrhla od prvního a druhého sloupku. Zadní sloupek byl oddělen i se střechou. Přitom se narušilo šasi vozidla před zadními koly. (Domnívám se, že v důsledku tlaku odtrhávané střechy na zadní část auta.) Volha měla poměrně velký převis karoserie za zadními koly, který mohl působit jako páka – se středem nad zadním kolem – na „zlomení“ podvozku před zadními koly, právě tam, kde jsou zadní sedadla. Tím se stalo, že se zadní sedadla nadzvedla směrem k závoři a osoby vzadu byly vystaveny většímu riziku poranění. Jedno z dětí bylo zraněno, Heidrun Strecker také, a nárazem do hlavy o závora byl zabit devítiletý Kevin Strecker. Bezprostředně po zastavení vozidla se dezorientovaní uprchlíci snažili opustit vozidlo a utíkali směrem ke hranici. Přitom nebyli všichni. Kromě Kevina se ve tmě ztratil i druhý starší syn. Ten byl posléze nalezen u signální stěny hlídkou, která z něj dostala informace, kolik je celkem uprchlíků a kdo jsou. Uprchlíci včetně obou nejmladších dětí mezitím dosáhli lesa a při postupu se dostali k mýtině, na níž uviděli vojáky. Proto v lese zalehli, přikryti dekou. Zhruba po hodině byli objeveni pohraničníky a zadrženi. Paradoxní je, že je nezjistil pes, kterého s sebou pohraničníci měli, ale prozradil pláč dítěte.

Stíhání za přechod byli pouze Uwe Hansel a Mirko Röwer. Státní bezpečnost jejich vyšetřování skončila 16. června 1989 návrhem prokurátorovi, aby byli předáni bezpečnostním orgánům NDR. To, že Heidrun Strecker vypovídala v případě pouze jako svědek, mohlo být zpříčiněno právě úmrtím jejího syna Kevina. Byla vyhoštěna s dětmi již 23. května 1989.

Uprchlíci měli jen minimální naději na přechod hranice. Po překonání závory nebylo auto pojezdne a k hranici to bylo nejméně kilometr vzdušnou čarou, navíc s dětmi. Z chování pohraničnicků je zřejmé, že se jim podařilo zaujmout clonu mezi uprchlíky a státní hranicí. Rota Dolní Silnice 7. brigády PS Sušice totiž byla jednou z těch, jejichž stanoviště se nacházela v prostoru mezi „dráty“ a státní hranicí. Na vytváření clony po překonání signální stěny nebylo třeba pohraničnicků nikam vozit. Z dopisu Uweho Hansela adresovaného matce, který zadržela vězeňská služba, vyplývá, že si nebyli vědomi opatření na státní hranici, že nepočítali s ohrožením života a že si neuvědomili, že životy blízkých jsou důležitější.

Paralela s případem Saurien – Manikovski je jen částečná. Občanům NDR, Saurienovi s Manikovskym, se podařilo na přechodu Petržalka projet signální závorou, když se otevřela pro jiné auto a střechu jim u jejich Lady 1600 uřízla „až“ bezpečnostní závora před státní hranicí s Rakouskem.¹¹ Hansel a spol. o druhé závoře na samé hranici nevěděli nic.

Lze se ptát, zda to byl typický pokus o přejezd státní hranice. Podle zpráv Hlavní správy PS a ochrany státních hranic počítali pohraničníci spíše s tím, že občané NDR, budou-li ke svému pokusu volit hraniční přechod, tak se pokusí přejít ve spolupráci s občany NSR nebo s využitím dokladů jiných osob či s pozměněnými doklady. Případně s využitím informací od jiných osob, které se o přechod již dříve pokoušely.¹²

To, že se Uwe Hansel a spol. pokoušeli přejít v takto velké skupině, je sice od počátku handicapovalo, ale při zvolení jiného způsobu a lepší přípravě nemuselo být fatální. Zrovna den předtím (14. května 1989) prošla v úseku stejné brigády poblíž (v úseku 9. roty Žďárek) rodina východoněmeckých státních příslušníků se dvěma dětmi. Trabant odstavili u autokempu Zahrádky (u Vltavy – prostor Lenora, Borová Lada), což byla lokalita s větším pohybem osob, vodácky využívaná. Vojákové PS v civilním oblečení (pohraniční hlídka-pátrač) se zdálo vozidlo podezřelé. Bylo to cca 250 metrů od hraničního pásma, a proto podal signál na rotu. Přišla prověřovací hlídka, avšak nic nezjistila, neboť u auta nikdo nebyl. Proto velitel 8. roty nařídil provedení zakrytí (tj. clony) na signální stěně. Velitel pohraničního praporu poté, co mu bylo hlášeno zakrytí úseku 8. roty, nařídil také zakrytí v úseku 9. roty. Obě akce však nebyly úspěšné. Rodina měla na své straně i štěstí: její východisko bylo v hloubce úseku 8. roty, signální stěnu ovšem překonala v úseku 9. roty. Proto také 8. rota nezjistila žádné stopy na signální stěně. Teprve při průzkumu signální stěny důstojníkem bylo zjištěno podhrabání – ovšem v úseku sousední, 9. roty Žďárek. Občané NDR byli tedy rychlejší.¹³

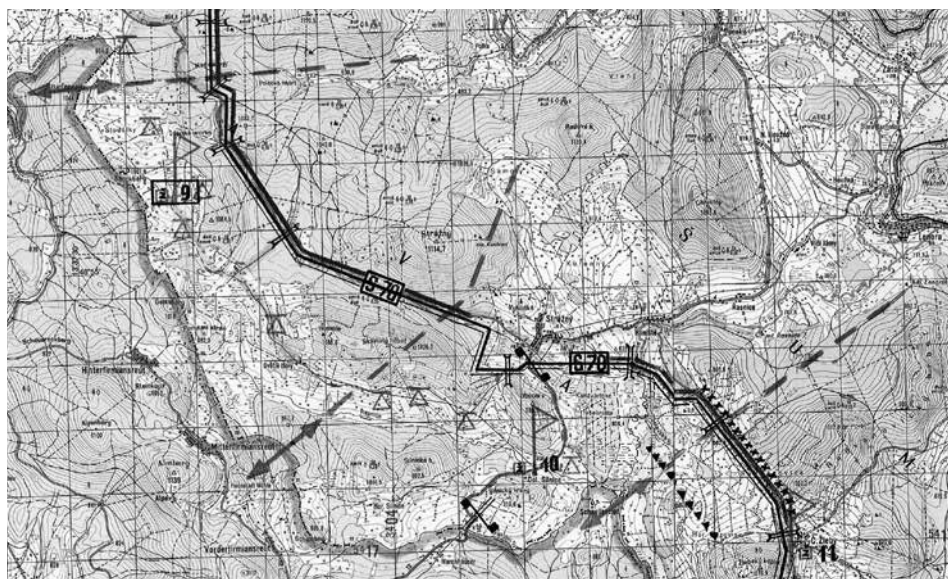
11 ABS Brno-Kanice f. 2357/HS PS OSH, přír. č. 161/K3-2007, bal. 35. Přes signální závoru projelo auto současně s již odbavenými vozy. Pak narazilo do zabezpečovací závory, která Ladě odřízla střechu. Auto setrvačností ujelo ještě 50 metrů na území Rakouska, kde narazilo do sto-žáru osvětlení. Peter Saurien (22 let) náraz nepřežil. Jeho společník Tobias Manikovski vyvázl se zraněním. Denní hlášení z 21. 4. 1989.

12 Srov. ABS, f. 2358, inv. j. 1002.

13 ABS-Kanice, f. 2357/HS PS OSH, přír. č. 161/K3-2007, bal. 35. Denní hlášení z 14. 5. 1989. Zpráva o případu ABS Brno-Kanice, f. 2343-7. brigáda PS Sušice, inv. j. 874, čj. OSH-0479 ze 7. 7. 1989.

Poznamenejme, že ani v případě včasné reakce nebyly některé roty schopny uprchlíky po signálu ze signální stěny dosáhnout. Souviselo to i s tím, že někdy časy (reakce na signál a vytvoření clony před státní hranicí) nevycházely z reálných možností přesunout pohraničnický z budovy roty. Navíc od některých incidentů v osmdesátých letech, a zejména od zastřelení Johanna Dicka v září 1986 na území cizího státu,¹⁴ byla PS při operacích mezi trasou ženíjnětechnického zabezpečení a státní hranicí poměrně opatrná.

Příběh tragické smrti Kevina Streckera nám i dnes klade důležité otázky: do jaké míry můžeme rozhodovat za své děti, do jaké míry má osobní svoboda přednost před životem jiného člověka. Jsou o to naléhavější, že za dva měsíce objevili občané NDR možnost vycestovat do Západního Německa přes Maďarsko...

Obr. 1 Situace v prostoru hraničního přechodu Strážný. Na trase signální stěny a před hranicí jsou vyznačeny obě závory. Mezi stěnou a hranicí je zakresleno stanoviště 10. roty Dolní Silnice. (ABS, f. 2357/HS PS OSH, přír. č. 161/K3-2007, bal. 437, rok 1980)

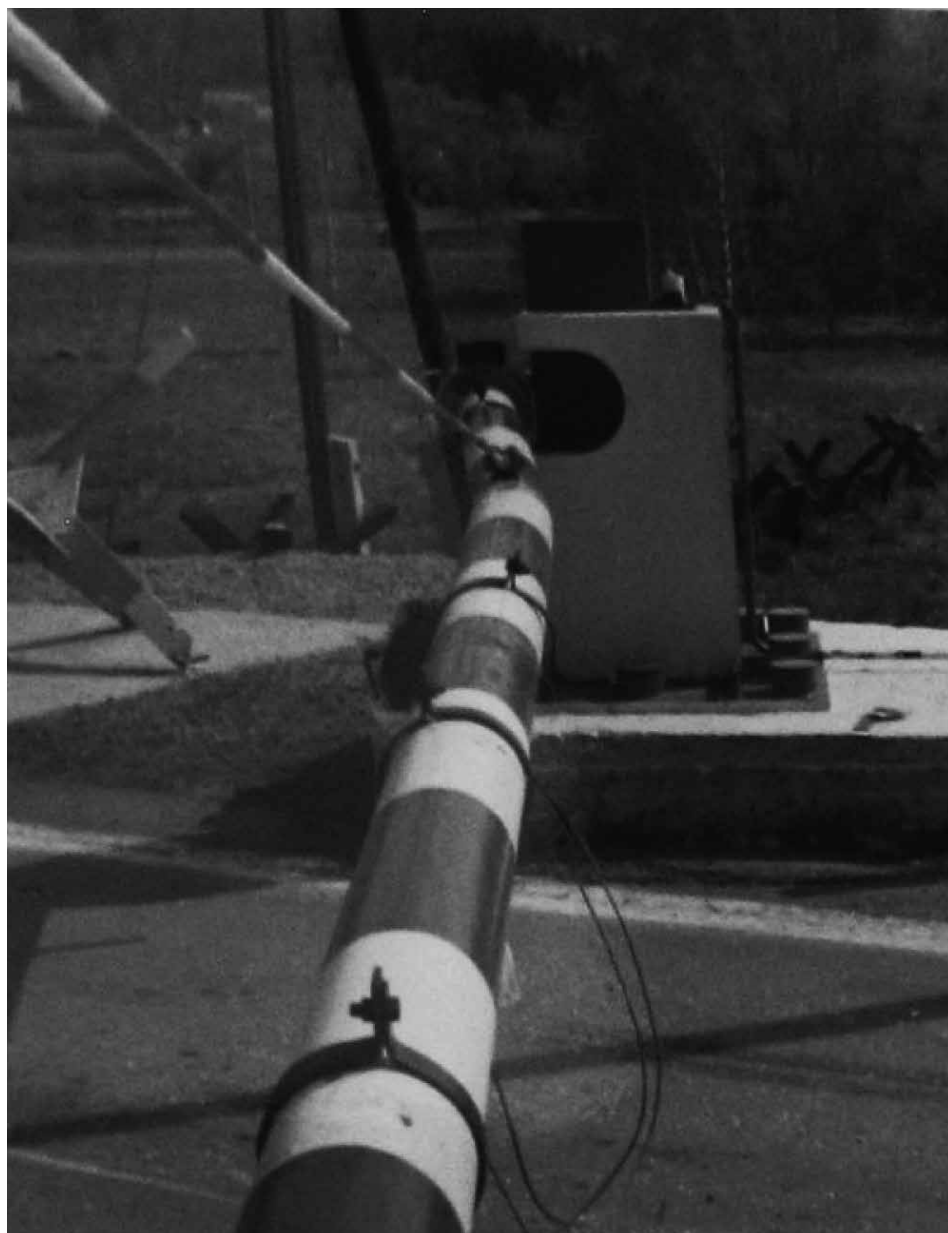
14 V úseku 16. roty Branka 5. brigády PS Cheb se pokusili 18. září 1986 přejít hranici dva Poláci. Skupina pohraničnicků, která je na základě zjištěné výstrahy začala pronásledovat, je dostala na dohled pouze na okamžik. Pohraničnicki se dostali na hranici, již si údajně nevšimli, a pokoušeli se zastavit osobu, která nereagovala na jejich výzvy k zastavení a pokoušela se uniknout. Následovala střelba, při níž pohraničnicki vstoupili na území Západního Německa. Muž, v němž byl zjištěn západoněmecký občan Johann Dick, na následky střelného poranění zemřel. Z dvojice polských občanů se jednomu podařilo hranici překonat. Viz např. ABS Brno-Kanice, f. 2342 – 5. brigáda PS Cheb, pohraniční kniha roty Branka, rok 1986. Případ byl publicisticky zpracován: NAVARA, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno 2004, s. 156–167.

Obr. 2 Závora u signální stěny. Vpravo odtržená střecha. V pozadí vlevo poškozená Volha.
(ABS, f. Vyšetřovací spisy – České Budějovice, arch. č. V-5600)

Obr. 3 Poškozená Volha po projetí pod závorou.
(ABS, f. Vyšetřovací spisy – České Budějovice, arch. č. V-5600)

Obr. 4 Detail poškozené závory.
(ABS, f. Vyšetřovací spisy – České Budějovice, arch. č. V-5600)